

УДК: 930.85(477.83/.86)

ФОРМУВАННЯ ГАЛИЦЬКОЇ СЛАВІСТИКИ В КОНТЕКСТІ НАУКОВИХ ТЕОРІЙ ТА ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ (XIX–30-ті роки XX ст.)

Роман ГОЛИК

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, e-mail: roman_holyk70@ukr.net
Відділ історії середніх віків*

У статті простежено еволюцію славістичних досліджень у Галичині до 1939 р. на тлі розвитку “слов’янського міфу” у суспільній ментальності. Проаналізовано етапи становлення галицької історичної та філологічної славістики від “протославістичних” наративів до нинішнього наукового дискурсу. Паралельно досліджено зародження й трансформацію “слов’янської ідеї” та її похідних у колективній свідомості галичан. Приділено увагу взаємозв’язкам між науковими концепціями галицьких славістів, політичними ідеологіями та етнокультурними стереотипами галицького соціуму в різні історичні періоди.

Ключові слова: Галичина, славістика, слов’янський міф/слов’янська ідея, історія, філологія, мова, література, стереотип.

Проблема генези й еволюції славістичних студій та їх ідеологічного підґрунтя в Галичині завжди мала багато дискусійних аспектів. Недавні розвідки Я.Ісаєвича¹ та Дж.Броджі Беркофф² показали, що ця проблематика все ще залишається недостатньо дослідженою. Загалом історіографія славістичних дисциплін, започаткована фундаментальною працею В.Ягича столітньої давності³, потребує продовження й переосмислення у різних напрямках. Все це лише підкреслює актуальність обраної для дослідження тематики. Мета даної праці – дослідити генезу львівської славістики та її розвиток до 1939 р. не лише як наукового, а й як суспільного явища, що залежав від розвитку ментальності галичан, формування їхніх уявлень про історію, етнографію, мову та культуру слов’янських народів (зокрема міфології “слов’янської душі”).

Генеза: період “протославістики”. Витоків української (руської) візії слов’янства можна дошукуватися ще у відомому “етнологічному” вступі до “Повісті временних літ”. З одного боку, він ґрунтувався на уявленні про спільне походження слов’ян як потомків Яфета, а з другого – єдиного слов’янського світу в хроніці Нестора уже немає: він поділений на території ближніх, “своїх”, і віддалених, “чужих”, слов’янських народів. До перших літописець відносив Русь, всередині якої бачив багато племен. До числа других

¹ *Isaievitch J.* La Mythologie Slave // Mythes et Symboles Politique en Europe Centrale. Paris, 2002. P.137–148.

² *Broggi Bercoff G.* Panslavism, Slavic Studies and National Culture // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.15: Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Я.Ісаєвича. Львів, 2006–2007. С.827–832.

³ *Ягич В.* История славянской филологии. Санкт-Петербург, 1910.

він включив тих, кого модерна доба назвала південними й західними слов'янами. Це свідчить про те, що в ментальності руського суспільства існували не лише відокремлені образи південного, західного та східного слов'янських світів, а й опозиція між зоною *Slavia Latina* й *Slavia Orthodoxa*, хоча вона й не була непорушною.

Продовжувачі Несторової традиції з XIII–XIV ст. – автори Галицько-Волинського літопису – жили уже в доволі усталеному світі етнічних уявлень, однак сформовані стереотипи корегувала навколишня дійсність. З сусідніми слов'янськими народами склалися непрості взаємини. Найближчих сусідів, поляків, галицькі літописці трактували то як “своїх” (приятелів), то як “чужих” (ворогів) – залежно від політичної ситуації, генеалогічних та воєнних відносин між руськими та польськими володарями. Тривале співіснування на територіях, які нерідко переходили з рук русичів до рук поляків і навпаки, стимулювало процес взаємного зацікавлення між народами. Галицькі та волинські літописці описували польські землі як бажаний об'єкт для руської експансії. Вони чітко відокремлювали “русь” від “ляхів” та підкреслювали, що те ж робили й поляки, називаючи русичів “великими бородами” та прагнучи з ними битися (про це свідчить той же Галицько-Волинський літопис). Справді, у польському дискурсі зазначеного періоду вже чітко домінує стереотип якщо не схизматичності, то релігійної неповноцінності руських сусідів⁴. Разом з тим, етноконфесійна межа між латинською та православною Слов'янщиною у середньовічній Галичині й Волині була мінливою. Генеалогічні та воєнні зв'язки між руськими і польськими володарями сприяли поширенню не лише негативних, а й позитивних етнічних стереотипів. У певних контекстах їхні відносини розглядали з позицій “братньої любові” та християнської солідарності, в інших – крізь призму збройних сутичок, відстоювання воїнської честі та захоплення чужих територій (наприклад, Чеська земля/Чехи у тому ж Галицько-Волинському літописі згадуються лише як воєнний трофей.).

Важливим елементом слов'янської ідентифікації середньовічних галичан слугувала літургійна мова. Церковнослов'янська була фактором символічної демаркації культурних та конфесійних кордонів між різними групами слов'янських народів. Хоча важко визначити, на якому рівні і якою мірою жителі княжої Галичини послуговувалися нею. У тому ж Галицько-Волинському літописі містяться уривки, написані майже класичною церковнослов'янською⁵, і частини, в яких домінує розмовний східнослов'янський/руський мовний пласт. Тобто, нелегко чітко розрізнити, де у цьому та подібних текстах закінчується церковнослов'янська мова і як її відділити від книжної давньоруської. Невідомо, чим була ця остання: наслідком “виродження”, “зісуття” староцерковнослов'янської, “звільнення” місцевої мовної традиції з-під влади її мовних стандартів чи дійсно міським койне середньовічної Русі. Проблема диглосії у її культурі все ще відкрита. Як би там не було, галицькі та волинські книжники XIII ст., видається, прагнули писати таки правильною церковнослов'янською, яку вважали зразковою, а не давньоруською, котру сприймали як щось на зразок просторіччя чи діалекту. Разом з тим, у Галицько-Волинській хроніці помічено багато полонізмів і навіть чехізмів⁶. Це свідчить, що на рівні мовної та культурної підсвідомості межа між зоною *Slavia Orthodoxa* та *Slavia Latina* була хиткою. Загалом же “протославістика” княжої Галицько-Волинської Русі була практичною – “торговою”, “дипломатичною” чи “мілітарною”. Вона охоплювала підставові знання мови, звичаїв, політичних та економічних відносин найближчих слов'янських сусідів. Її теоретичним підґрунтям залишалися біблійні уявлення про генеалогію народів, витлумачені у руслі поствізантійської культурної спадщини, а також етнічні стереотипи – продукт реальних міжслов'янських контактів.

⁴ *Wróblewska A.* Wiara rusinów zamieszkujących Ruś Halicko-Włodzimierską w opinii polskiej historiografii okresu średniowiecza i renesansu// *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей.* Київ, 1998. С.44–56.

⁵ *Генсьорський А.* Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості). Київ, 1961. С.9–50.

⁶ Там само. С.99–101, 96–97.

Після розпаду Галицько-Волинської держави галицькі землі були інкорпоровані у польський етнополітичний простір. Нові жителі колишньої княжої Галичини, які вважали себе мешканцями Русі/Руського воєводства, принесли власне бачення слов'янства. Одним з його проявів стала поширена серед польських інтелектуалів XVI–XVII ст. ідеологія сарматизму⁷. Прикладом цієї лінії на червоноруському ґрунті став відомий “Leopolis triplex” Б.Зіморовича, в якому викладено характерний для цієї доби міфологічний родовід слов'ян⁸. Зіморович шукає їхніх витоків в утопічній Сарматії-Скіфії, далі веде генеалогічну лінію через більшість варварських племен – роксоланів, вандалів, готів та ін. Врешті, слов'яни виявляються і окремою спільнотою, і строкатою етнічною мішаниною, яка згодом розпадається на ряд племен-народів. Такій концепції відповідав стиль Зіморовичевої розповіді, зокрема просторий і дещо заплутаний перелік сармато-слов'янських етносів, частина з яких поступово отримує “несарматське” обличчя. Лише нечисленні народи, у тому числі руси, зберігають вірність первісному походженню. Зіморович підкреслював: “Якщо хтось хотів би звити гніздо на дереві слов'янської спорідненості, (...) прилучався до слов'янської спільноти, і від них народжувалися численні відгалуження народів: болгари, серби, черкаси, сораби, кроати, даки, раски, ілліри, далмати, поляки, богемці, сілезці, моравани, лузатії, померани, боруси, литвини, самогіти, моски. Надалі (...) даки, молдовани, болгари, серби прилучилися до турецької імперії і віри; гети, черкаси, половці, сілістрійці (...) перейшли до скіфів, раски, кроати, далмати задоволилися (...) обличчям угорським; бургундії, міснії, богеми, поморці, сілезці, морави, вінди заговорили по тевтонському, істрійцями, каріоланами, карінтійцями, італійцями управляли італійці, московити ж (...), закриті в іншому світі, тішилися зі своєї дикості; одні руси (...) твердо трималися рідних осель”⁹. Такі акценти не випадкові. Саме Русь/Роксоланію Зіморович та його однодумці (наприклад, Себастьян Фабіян Кльонович) вважали відтворенням утопічної Сарматії/Скіфії. З одного боку, він, у руслі ідеології Речі Посполитої, розглядав її як Русь, об'єднану з Польщею. Тому русинів він трактував як відносно “свій”, етнічно та конфесійно споріднений з поляками етнос: “(...) З рівною шанобою, хоча й різними обрядами, Христа (...) з нами вшановують.(...) Невже знищимо без тяжкої кари подвійну спорідненість тіла і духа, визнання та релігії...?”¹⁰ – риторично запитував хроніст. Разом з тим, у тому ж “Потрійному Львові” Зіморовича вимальовувалася й протилежна картина: “підступні” русини змальовані тут як напів'язичники, приховані недруги поляків. Тому перехід Русі під польську юрисдикцію хроніст трактує як звільнення цієї землі (і Львова насамперед) “з пащі руського лева”. Уявлення про Русь як землю “прихованих поган” поділяв і С.Ф.Кльонович. Він змальовував ідилічну Роксоланію – землю, де руси мирно й щасливо співіснують з лехітами¹¹. Водночас звичай руських селян були для нього чимось екзотичним. Саме тому Кльонович з подивом описував поширені серед горян “дикі танці” з ножами, приписував “русам”, поруч з природженою спритністю, також ворожбицтво і чаклунство, протиставляючи їх мешканцям полонізованих і цивілізованих червоноруських міст.

Руське (українське) бачення міжслов'янських взаємин було двозначним. З одного боку, інтелектуали ранньоновітньої Русі копіювали поширені у польській літературі уявлення про слов'янський світ. Звідти вони запозичували уявлення про венетів, сарматів, мосхів, русів-роксоланів, про первісну войовничість праслов'ян і саму теорію “Двох Сарматій” – “асірійської”/азійської та європейської. Разом з тим, руські автори намагалися погодити цю версію з описом розселення слов'ян з Несторового літопису¹². Коли

⁷ Дет. див: Лескинен М.В. Мифы и образы сарматизма: Истоки национальной идеологии Речи Посполитой. Москва, 2002.

⁸ Порівн: Там само. С.41-44; 130–132.

⁹ Зіморович Б. Leopolis triplex/Потрійний Львів/пер з лат. Львів, 2002. С.31–32.

¹⁰ Там само. С.44.

¹¹ Кльонович С.Ф. Роксоланія / пер з лат. Київ, 1987.

¹² Українська література XVII ст. Київ, 1987. С.146–171.

йшлося про конкретні слов'янські етноси, вони використовували подвійну стратегію, зокрема, не заперечували етнічної спільності “слов'янороського” народу з поляками у межах “роксоланської” спільноти, хоча нерідко обирали риторичну конфронтацію. Звідси – узагальнений образ поляків у полемічних текстах. Це – “ляхове”, які пізніше, аніж “русь”, прийняли християнство; вони пригноблюють русинів, підступно латинізують руських дітей тощо. Саме такі уявлення пропагувала поширювана серед львівських братчиків антикатолицька “Пересторога”¹³. Не дивно, що самі руські полемісти зоною особливої етнорелігійної та культурної спорідненості вважали саме східнослов'янський простір як квінтесенцію православної Слов'янщини загалом. Одним із факторів його цементування слугувала церковнослов'янська мова. Під виглядом “доброглаголивого славенського язика” вона тривалий час була тією формотворчою моделлю, на якій базувалися руські граматичні і лексикографічні концепції XVI–XVIII ст. Інколи православні автори, передовсім Іван Вишенський, гіперболізували сакральний статус церковнослов'янської: “тако да знаєте, як словенський язик пред богом честнийший ест и от елиннского и латинского”¹⁴. Цілком імовірно, як стверджував ще П.Житецький, що вона слугувала “об'єднуючим фокусом”, необхідним творцям ранньоновітньої української/руської літератури для того, щоб не розгубитися “у масі діалектних подробиць”¹⁵. Натомість, так звана “проста мова”, зафіксована у творах ранньомодерних руських авторів – це наслідок переосмислення старослов'янської мовної традиції. З одного боку, її можна було трактувати як “модернізацію” первісної церковнослов'янської основи за рахунок польських і латинських елементів, продиктовану потребою пристосувати давню систему вираження думок до нового мислення¹⁶. Не випадково ранньоновітні руські інтелектуали намагалися упорядкувати цю “святу мову” на зразок латинської (“Грамматика” І.Ужевича тощо) та особливо грецької (“Грамматика” М.Смотрицького тощо) мов, щоб зробити її “ідеально чистою” та логічно стрункою¹⁷. Водночас під лексичними та морфологічними старослов'янськими “простої мови” приховувалися польські та латинські синтаксичні структури – а це ще більше ускладнювало справу¹⁸. Так чи інакше, для Русі XVI–XVIII ст. церковнослов'янська стала формою, в яку поступово вкладався відмінний від первісного зміст – “ветхим одягом старого батька на молодому організмі юнака”¹⁹. Мову церковної традиції на Русі поступово почали сприймати як чужу і частково незрозумілу. Навіть тексти самого Вишенського, який захищав церковнослов'янську, настільки видозмінювали та оновлювали її форми, що ті значною мірою відрізнялися від еталонних. Та ж тенденція спричинила появу словників на кшталт львівського “Лексикона славенороського” Памви Беринди з неоднозначними асоціативними тлумаченнями старослов'янської лексики. То ж не дивно, що єпископ Йосиф Шумлянський у другій половині XVII ст. вирішив видати свій пастирський лист для священників простою руською мовою, а не “слов'янською” – для кращого розуміння²⁰. На побутовому рівні справа була ще складнішою. Більшість мешканців Червоної Русі, принаймні міщан, жила у колонізованому мовному та культурному середовищі. Відповідно, другою, а інколи й основною мовою спілкування для багатьох руських інтелектуалів (у тому числі антикатолицьких полемістів) була польська. За її посередництвом західна література та культура й західнослов'янська “картина світу” проникала навіть у відверто антизахідницькі тексти,

¹³ Там само. С.26–27.

¹⁴ Вишенський І. Твори. Київ, 1959. С.57

¹⁵ Житецький П. Вибрані праці. Філологія. Київ, 1987. С.22.

¹⁶ *Hannik Ch. Système et fonction du slaven ecclesiastique comme langue écrite supranationale au Moyen-Âge et dans les Temps moderne // Cinquant'anni di ricerche linguistiche: problemi, risultati e prospettive per il terzo millennio. Atti del IX Convegno Internazionale di Linguisti. Milano, 8-9-10 ottobre 1998. Alessandria, 2001. P.70–71.*

¹⁷ Житецький П. Вибрані праці. С.32–33.

¹⁸ Див: Мозер М. Причинки до історії української мови. Харків, 2008. С.75–131.

¹⁹ Житецький П. Вибрані праці. С. 45.

²⁰ Собори Львівської архієпархії XVI–XVIII ст. Львів, 2006. С.226.

диктувала їх образну систему. Запровадження унії лише підсилило певні моменти у цій мовно-культурній ситуації. Не випадково серед матеріалів соборів Львівської єпархії XVI–XVIII ст., які опублікував І.Скочиляс, 27 документів були написані церковнослов'янською або руською, а 56 – польською. При цьому, зауважив дослідник, з другої половини XVII ст. вага польської в українській церковній документації лише зростала²¹. Водночас частина пересічного руського духовенства й надалі залишалась у колі звичних мов: літургійної слов'янської (церковнослов'янської) та руської. Тому “Метрика” (1687) того ж Йосифа Шумлянського закликала священників вивчати, крім церковнослов'янської й руської, також польську і латину, щоб не бути “неуками у панів”²². Усі ці фактори впливали й на створення загальних уявлень про слов'янство та його культурну спадщину.

Загальна ж картина “протославістики” залишалася строкатою і генетично неоднорідною. Ранньоновітня “протонаука про слов'ян” несла в собі середньовічний категоріальний апарат, зокрема залежність від біблійної етнології. Проте загалом вона вже мала певні відмінності від середньовічних знань про слов'янські народи: ще залишалася у рамках напівхудожньої розповіді/нарративу, але вже містила й елементи наукового дискурсу. Водночас уявлення про слов'ян у ранньоновітній Русі значною мірою залежали від конфесійних та культурних стереотипів, які відокремлювали українців (“русь” як етнос) від поляків, або навпаки – поєднували їх. Серед них було, зокрема, уявлення про ідилічну “душевну близькість” русів та лехитів (як у Зіморовича) – віддалений прототип пізнішої “слов'янської душі”.

Формування системи: галицька славістика XIX–першої половини XX ст. Кінець XVIII–початок XIX ст. став часом двох цивілізаційних розривів: політичного, що відокремив Червону Русь у складі Речі Посполитої від Галичини та Володимирії – провінції Австрійської монархії, та ментального, що розділив давнє і нове, модерне розуміння етносу, нації й культури. На початковому етапі нові уявлення про слов'ян потрапляли в Галичину двома шляхами: через офіційний погляд з Відня і через неофіційний – з Праги та Москви. Перший трактував слов'ян як звичайних підданих монархії. Представники ж празької та московської парадигми панславізму виокремлювали слов'янство як особливу надетнічну спільноту, наділяли її специфічною історичною місією. Справді, тексти П.Й. Шафарика, Й.Добровського, Я.Коллара та В.Ганки, так само, як збірки Вука Караджича, а також твори російських письменників та вчених (від М.Карамзіна до О.Востокова) захопили частину молодих галичан. Один з наслідків цього впливу – поява “Русалки Дністрової”. Її автори не хотіли миритися з тим, що русини/українці стають останніми серед слов'ян у культурному пробудженні та прагнули вигідно репрезентувати “язик і хорошу душу руськую серед Слов'янщини”²³. В історіософії укладачів “Русалки Дністрової” – Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича та Якова Головацького – руський народ ставав одним з “головних поколінь слов'янських”, а відокремлена горами “Святая Русь” – місцем, де найкраще збереглися релікти праслов'янських традицій.²⁴ Захоплення слов'янською ідеєю супроводило й перші дослідницькі пошуки членів “Руської Трійці”: спроби реконструювати давньослов'янський язичницький пантеон, вивчити граматику слов'янських мов (Вагилевич, Головацький) тощо. Привабливі для романтиків теми слов'янського етногенезу, теорії гіпотетичних зв'язків слов'ян з готами, кельтами, фракійцями, скіфами, дискусії про зв'язки норманів та слов'ян у княжій Русі, її взаємини з Польщею були популярними серед галицьких істориків середини XIX–початку XX ст. – від І.Вагилевича, О.Партицького, О.Барвінського, І.Шараневича і до Ф.Свистуна²⁵. Частина цих праць

²¹ Там само. С. СXXXI.

²² Там само. С.232.

²³ Цит за: Русалка Дністровая. Київ, 1987. С.27.

²⁴ Русалка Дністровая. С.33–34.

²⁵ Куцый І. Українська науково-історична думка Галичини (1830–1894 рр.). Рецепція національної історії. Тернопіль, 2006. С.82–105.

ґрунтувалася на ідеалі “лагідних” слов’ян, які протистояли “диким” народам (від хазарів до варягів) та “доброї” Русь, що протистоїть підступним “ляхам”²⁶. Водночас теорія про надетнічну слов’янську єдність суперечила місцевим реаліям. З одного боку, погляди польських романтиків на Слов’янщину й Русь стали імпульсом для руських галицьких інтелектуалів (тим більше, що на певному етапі ті спілкувалися польською мовою, яку вважали мовою науки). Разом з тим, уже на момент виходу в світ “Русалки Дністрової” в Галичині все виразнішим ставало суперництво руського та польського патріотизмів. Події 1848–1849 рр. вивели цю опозицію на політичну арену: кожна зі сторін відкрито висловила свої претензії на Східну Галичину. Ілюзія всеслов’янського братства втрачала привабливість та актуальність, навіть попри те, що галицька “Весна народів” була придушена зовнішньою неслов’янською силою – австрійським військом. Як наслідок, виникли уявлення про часткові слов’янські ідеологічні союзи. Галичани трактували їх по-різному: “пізній” І.Вагилевич зблизився з польським культурним середовищем. Навпаки, Я.Головацький фактично відразу протиставив “деградуючий” західнослов’янський світ “перспективним” східно- та південнослов’янському. Фольклор цих регіонів був в його уяві “слов’янським раєм”, втіленням “слов’янської народності”. Європа, підкреслював він, має вчитися “науки слов’янських язиків”, натомість, слов’яни не мають що від неї брати. Зрештою, Головацький задекларував себе переконаним москвофілом. У той же час Маркіяна Шашкевича, який рано помер, почали вважати предтечею українофільства, українського варіанту руської національної ідеї. Представники кожного ідеологічного напрямку трактували слов’янство по-своєму: з одного боку, як візію чогось єдиного, монолітного, а з другого – як розпад цього моноліту на уламки. Так, в українському середовищі стрімко поширювався культ Тараса Шевченка, у творах якого можна було вловити і захоплення Шафариком – ініціатором злиття “слов’янських рік” у “єдине море”, і заклики до українсько-польського поєднання (образ “ляха – друга й брата”), і стереотип поляків–“кателиків” – ворогів гайдамацького руху. Представники галицьких русинів/українців у другій половині XIX ст. теж опинилися на ідейному роздоріжжі. Так, один з чільних діячів руського середовища С.Качала, полемізуючи з польськими опонентами, повторював тези слов’янофілів й підкреслював, що переживає за долю усіх слов’янських народів²⁷. Він визнавав спільні слов’янські корені Русі й Польщі. Проте перша у його трактуванні була носієм давніх слов’янських свобод, а друга – антидемократичною державою-розкольніцею: “як давніше поляки, станувши клином поміж слов’янами, а водночас нищачи Русь, працювали над падінням власної батьківщини, так і нині, ставши фронтом проти слов’ян і так само нищачи малоруську народність, копають гріб для власної народності”²⁸. У свою чергу, польські діячі звинувачували українців у провокуванні міжслов’янської ворожнечі.

Складнішою була ситуація на побутовому рівні, зокрема у сфері етномовної ідентифікації. З одного боку, обидві спільноти, польська та українська, мали чіткі мовно-конфесійні пріоритети. Латинська мова і римо-католицизм у костелі та польська у світському житті були знаками національної ідентичності для поляків. Для галицьких українців значущими були церковнослов’янська мова і греко-католицький обряд у церкві та українська — у світському житті. Лише представники москвофільського напрямку пропагували, поруч зі східним обрядом та церковнослов’янською, також російську мову та культуру. Попри це, значна частина українських/руських міщан Галичини у XIX–на початку XX ст. розмовляла польською не лише в публічному житті, а й у сімейному колі. З іншого боку, виникали дискусії стосовно ролі й місця старослов’янської мови як частини кирило-мефодіївської мовної спадщини. Під впливом різних форм романтизму та слов’янофільства підтримувалося уявлення про неї як про релікт “золотої ери” у розвитку слов’янського світу (принаймні православної його частини). Так, Шафарик, твори якого значною мірою вплинули на ментальність галицьких “будителів”, вважав старос-

²⁶ Там само. С.103.

²⁷ *Kaczala S. Polityka Polaków względem Rusi. Lwów, 1879. S.5.*

²⁸ *Kaczala S. Polityka Polaków względem Rusi. S..367.*

лов'янську мову майже унікалом ("з усіх слов'янських мов найменш піддана чужомовним словесним впливам"²⁹). Подібні думки поділяла й частина тогочасних руських інтелектуалів. Не випадково більшість видань львівського Ставропігійського інституту у 1821–1830 рр. становили книги церковнослов'янською³⁰. У певний момент (зокрема на львівському Соборі руських вчених) однією з домінуючих була думка, що саме церковнослов'янська повинна стати мовою науки і художньої літератури, а близька до народної мова може обслуговувати лише книги для масової освіти. Показовою була позиція І.Могильницького: він відмежовував стабілізований "книжний (церковний) діалект", яким послуговувалися освічені люди на Русі з XII ст., від усної народної мови³¹. (Водночас різні видання його букваря демонструють перехід від церковнослов'янської до народнорозмовної парадигми³²).

Одним із апологетів старослов'янської став і Я.Головацький, для якого вона уявлялася "скарбницею языкословія, котрою наш языкъ засиляти будемо, духа старого словенского учитися"³³. Таке сприйняття було характерним для тогочасної руської інтелігенції, представники якої ототожнювали "староболгарську мову церковних книжок" з "чистою руською"³⁴. Білінгвістична теорія Д.Зубрицького (мова суспільних верхів – церковнослов'янська; мова низів – народна) лише увиразнила цю тенденцію³⁵. Подібні настрої стимулювали розвиток "язичія" – нестабільної, проте упорядкованої суміші церковнослов'янських, українських, російських і польських мовних елементів, яка певний час слугувала літературною мовою Галицької Русі³⁶. Водночас частина галицьких українських інтелектуалів розглядала церковнослов'янську як ненародну мову, що гальмує ріст національної свідомості українців, робить їх архаїчними, непрогресивними: "введення церковнослов'янського языка (...) в університетських викладах, у літературі і життю довело до занпащення руських викладів," – підкреслював О.Барвінський³⁷. Тенденція до розриву з церковнослов'янщиною та з орфографічною системою (етимологією), що виникла на її основі, спричинила перехід більшості галицьких українців на народну мову з фонетичним правописом. З іншого боку, тандем "старослов'янська мова – діалектне мовлення" у галицьких граматиках XIX ст. продовжував існувати доволі довго. Так, ще у 1880 р. О.Огоновський, ілюструючи зміни у фонетичній та граматичній системі української мови, порівнював галицькі діалектні форми зі старослов'янськими³⁸. Загалом визначити, чому тогочасна західноукраїнська еліта XIX ст. обрала "дзеркалом" своєї культури українську народнорозмовну мову, а не мову на церковнослов'янській основі (як у випадку книжнорозмовної російської), не так просто, як здається.

Таке розмаїття ідеологічних напрямів і мовних практик відповідало поділові галицької славістики на україністику, полоністику й русистику. У певному аспекті, розвиток усіх трьох мав спільні корені та зразки – праці відомих та той час славістів. Наприкінці XIX–у першій половині XX ст. популярними серед галичан були порівняльно-історична граматика Ф.Міклошича, праці В.Ягича, Л.Нідерле, А.Мейє, Т.Ван-Вейка, Ф.Фор-

²⁹ Spisy Pavla Jozefa Šafárika. Zväzok 1. Dejiny slowanského jazyka a literatúry všetkých nářečí. Košice, 1992. S.64.

³⁰ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII–60-ті рр. XIX ст.). Львів, 2001. С.68.

³¹ Kozik J. Ukraiński ruch narodowy w Galicji w latach 1830–1848. Kraków, 1973. S.138–139.

³² Мозер М. Причинки до історії української мови. Харків, 2008. С.420–453.

³³ Цит за: Луцик Ю.М. Старо-церковно-слов'янська мова як мова релігійного культу. Вінніпег, 1953. С.5.

³⁴ Там само. С.136.

³⁵ Киричук О. Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини (друга пол. XIX–поч. XX ст.). Автореф. дис. ... канд. істор. наук. Львів, 2001. С.10.

³⁶ Див: Мозер М. Причинки до історії української мови. С.641–666.

³⁷ Барвінський О. Спомини з мого життя. Нью-Йорк–Київ, 2004. С. 64.

³⁸ Ogonowski E. Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache. Lemberg, 1880. S.44–45.

тунатова, А.Лескієна та ін.³⁹ Водночас кожен з напрямів галицької славістики розвивався автономно, хоч і не без впливу інших.

Україністична парадигма галицької славістики сформувалася на перетині власне-руської, німецької та польської традицій. У лінгвістиці її виразом стала, зокрема, кілька разів перевидана на початку ХХ ст. віденська граматика руської мови С.Смаль-Стоцького і Ф.Гартнера⁴⁰, з якої згодом була виокремлена лише теза про подібність української мови до сербської, а не російської. Таке бачення проблеми було непоодиноким. Одна з перших синтетичних історій української літератури – “Історія літератури руської” О.Огоновського – також протиставляла українців як слов’ян росіянам, які, на думку автора, мали велику домішку угро-фінського елементу. Дещо інша концепція слов’янства представлена у працях учня Огоновського – І.Франка. Насамперед, певна частина його спадщини пов’язана з дослідженням старослов’янських текстів та спільної для східно- і південнослов’янських народів поствізантійської літературної традиції (йдеться, зокрема, про публікацію ранньохристиянських апокрифів та легенд⁴¹). Це й не дивно, якщо брати до уваги вплив В.Ягича. Не випадково свою незакінчену історію української літератури Франко почав від діяльності Кирила та Мефодія, моравсько-паннонського та староболгарського письменства і аж тоді перейшов до давньоукраїнської літератури⁴². Ставлення Франка до слов’янської ідеї у різні періоди творчості було різним. Від захоплення своєрідним антипольським і антитуркським панславізмом у студентські роки⁴³ та драгоманівським федералізмом письменник перейшов до критики слов’янофільських доктрин. Водночас в його “Нарисі історії україно-руської літератури” (1910) один з текстів Т.Шевченка (“Гус”) репрезентований як такий, де “уперше й найкраще виражено ідею слов’янської федерації” (“Щоб усі слов’яни стали // Добрими братами”)⁴⁴. Разом з тим, у Франковому баченні українці як жителі етнополітичного пограниччя мали бути посередниками між слов’янськими та неслов’янськими народами (“племенами великоруським, білоруським, польським і словацьким, далі грузинським, румунським і мадярським, (...) між Сходом і Заходом, Півднем і Північчю”), а українська література повинна була “зайняти місце в ряді новочасних слов’янських літератур”⁴⁵. Отже, і тут в завуальованій формі простежувалися елементи слов’янського міфу.

Українська фольклористика та етнологія кінця ХІХ–ХХ ст. також оберталася в орбіті славістичної парадигми. Про це свідчили “Матеріали до українсько-руської етнології” та “Етнографічні збірники”, публіковані під егідою НТШ, праці В.Гнатюка, І.Свенціцького та ін. Зрештою, історична україністика ХІХ–першої половини ХХ ст. також опинилася в орбіті “слов’янської ідеї”. Частково на її рецепцію вплинула історіософія М.Грушевського. У своїй “Історії України-Руси” і на лекціях для студентів Львівського університету він детально описував “слов’янську проблему”: від слов’янської прабатьківщини (“слов’янська правіччина”) та колонізації (“велике розселення слов’янське”) до диференціації слов’янських племен⁴⁶. При цьому історик спеціально описував антропологічний тип пересічного – “короткоголового” – слов’янина (причому українці виявлялися ближчими до цього типу, аніж поляки та росіяни)⁴⁷. Такі уявлення були характерними для початку–середини ХХ ст. Не випадково “Географія України” за редакцією В.Кубійовича, що з’явилася наприкінці 30-х років ХХ ст., устами І.Крип’якевича репре-

³⁹ Leskien A. Handbuch der Altbugarischen (Altkirchenslavischen) Sprache. Vierte Auflage. Weimar, 1905.

⁴⁰ Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови. Відень, 1914.

⁴¹ Мельник Я. Иван Франко й Biblia аросуґра. Львів, 2006.

⁴² Франко І. Історія української літератури // Його ж. Твори: У 50-ти т. Київ, 1983. Т. 40. С.42–64.

⁴³ Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ, 2006. С.160.

⁴⁴ Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року // Його ж. Твори: У 50-ти т. Київ, 1983. Т.41. С.278.

⁴⁵ Франко І. Українсько-руська (малоруська) література // Його ж. Твори: У 50-ти т. Київ, 1983.Т.41. С.88–89.

⁴⁶ Грушевський М. Історія України-Руси. Київ, 1913. Т.1. С.66–83, 165–175.

⁴⁷ Там само.С.65.

зентувала Україну й Галичину як вихідний пункт слов'янського етногенезу⁴⁸. На рівні “популярної славістики” серед галичан поширювалися ті ж уявлення про українців як “чистих” представників слов'янської раси (“українець є зразком слов'янина”). Поштовх для таких висновків дала, зокрема, студія Е.Пітара про раси й історію людства⁴⁹. В контексті українсько-польського напруження та втрати державності подібні аргументи мали сильний вплив на галицьких українців, підсилювали їхню національну гордість. До цього додавалися суперечки з поляками, зокрема боротьба за лемків та гуцулів. Польська сторона вважала їх нащадками лехитів – давніх мешканців “червенських градів”, українська – навпаки, доводила їхню східнослов'янську генезу. І це був лише один момент у списку розходжень між українською та польською славістиками: головним пунктом залишалося питання про етнокультурну приналежність Східної Галичини.

Разом з тим, популярності славістичних студій у 20–30-х роках ХХ ст. серед українців Галичини сприяли участь українських учених у Першому з'їзді славістів, впливи Празького лінгвістичного кола на наукову думку галицьких мовознавців та літературознавців (зокрема В.Сімовича), зв'язки з польськими слов'янознавцями (коло Я.Янува у Львівському університеті⁵⁰) тощо. Лише серед русофілів/старорусинів та москвофілів ХІХ–першої половини ХХ ст. популярним був локальний варіант російського панславізму. Його вихідним пунктом слугувала теза про загальнослов'янську єдність – “дух” братерства мов і культур, який відчувають усі слов'яни, де б вони не жили, попри політичні кордони та інтриги ворогів⁵¹. Саме “Руську землю” (Велику, Білу і Малу Русь, у тому числі Русь Галицьку) русофіли трактували як автентичну Слов'янщину, центр збереження давніх традицій, а русистіку – як зразок слов'янознавства.

І все ж упродовж ХІХ–першої половини ХХ ст. в Галичині однією з наукових домінант була саме полоністика. Її філологічну частину репрезентували такі проекти, як “Словник польської мови” Б.Лінде (1854–1860), граматики А.Малецького, Г.Гартнера, історико-лінгвістичні дослідження Ст.Слонського, видання Флоріанського псалтиря (Львів, 1939); літературознавчі праці Р.Пілята та його школи, студії В.Брухнальського, С.Лемпійського, Ю.Кляйнера та ін. Специфіку львівської філологічної полоністики кінця ХІХ–початку ХХ ст. свого часу ставили під сумнів, вважаючи її, як Я.Гандель, продуктом краківських наукових осередків, “нескоординованим агломератом з видатними особистостями, які (...) не творили ніякої традиції у славистиці”⁵². Водночас діяльність кількох поколінь польських славістів Львова кінця ХІХ–першої половини ХХ ст. від А.Каліни (з його історико-фонетичними студіями польської фонетики на загальнослов'янському тлі) до Т.Лера-Сплавінського (у спадщині якого загальне слов'янознавство займало таке ж місце, як і полоністика) свідчила про формування тут якщо не школи, то, принаймні, її прообразу⁵³. Одним із наслідків утворення цього наукового кола стали випуски міжвоєнної “Львівської славістичної бібліотеки”, серед авторів якої був і сам Т.Лер-Сплавінський⁵⁴. Зокрема, праці цього вченого стали свідченням того, як польська наукова спільнота сприймала вивчення старослов'янської мови. Виданий у міжвоєнному Львові короткий підручник “староцерковнослов'янської”, автором якого був Лер-Сплавінський,⁵⁵ свідчив, що польські науковці сприймали цю

⁴⁸ Кубійович В. Географія України й сумежних земель. Друге видання. Краків–Львів, 1943. С.256–257.

⁴⁹ Pittard E. Les races et l'histoire: introduction ethnologique à l'histoire. Paris, 1924. P.283–287.

⁵⁰ Галенко І. Внесок Яна Янува у філологічну славистику // Проблеми слов'янознавства. Львів, 2009. Вип.58. С.25–35.

⁵¹ Мончаловскій О. Святая Русь. Львовъ, 1903. С.11.

⁵² Handel J. Dzieje językoznawstwa. Lwów, 1935. S.244.

⁵³ Галенко І. Мовознавча славістика у Львівському університеті (1787–1939) // Проблеми слов'янознавства. Львів, 2004. Вип. 54. С.44–60.

⁵⁴ Bruckner A., Lehr-Splawinski T. Zarys dziejów literatur i języków słowiańskich. Lwów, 1929 (Lwowska Biblioteka Sławistyczna. T.9); Czekanowski J. Wstęp do historii Słowian. Lwów, 1939 (Lwowska Biblioteka Sławistyczna. T.3); Lehr-Splawinski T. Gramatyka połabska. Lwów, 1929 (LBS. T. 8); Los J. Krótka gramatyka historyczna języka polskiego. Lwów, 1927 (LBS. T.5).

⁵⁵ Lehr-Splawinski T. Zarys grammatyki języka staro-cerkiewno-słowiańskiego. Wyd.2. Lwów–Warszawa, 1930.

мову як релікт давньої доби в культурі слов'ян. Натомість, для галицьких українців-сучасників Сплавінського вона була відносно “живою” мовою богослужінь. Так, один з українських студентів польського професора в Львівському університеті згадував, що видатний славіст, вислухавши, як той озвучує старослов'янський текст, закинув: “Пан читає, як дяк в церкві”. У свідомості Сплавінського існував образ чистої старослов'янської вимови. Натомість, його візаві пропонував її сучасний, українізований варіант, і це спричинило конфлікт інтерпретацій. Історичну полоністику Галичини у XIX–на початку XX ст. репрезентувала більшість праць тогочасних польських галицьких істориків: А.Бельовського, К.Шайнохи і Л.Кубалі, Ф.Буяка і Ф.Паппе, К.Ліске і А.Прохаски, О.Бальцера і А.Чоловського та ін. У руслі філологічної та історичної полоністики розвивалася й польська фольклорно-етнологічна славістика, прихильники якої гуртувалися довкола Народознавчого товариства і часопису “Lud”. При цьому інформацію про етнографічні дослідження львівські славісти намагалися збирати у різних ареалах Слов'янщини. На сторінках “Ruchu Słowiańskiego” за редакцією Т.Лера-Сплавінського та В.Віслоцького можна було побачити огляди студій, присвячених народній культурі українців (Є.Пеленський), білорусів (Є.Карський), росіян (Д.Зеленін), чехів та словаків (Й.Горак), хорватів і сербів (Вл.Ткальчич), словенців (Ст.Вурнік), Нижньої та Верхньої Лужиці (М.Шв'єла, Й.Вяцлавк) тощо⁵⁶. Цей напрям представляла й серія праць А.Фішера з етнографії Польщі, Русі та Слов'янщини, що з'явилися у 20–30-х роках XX ст.⁵⁷ До цієї ж парадигми наближалися й студії професора Львівського університету Я.Чекановського. Вони унаочнювали ще одну тенденцію першої третини XX ст.: трактування слов'янської проблеми крізь призму расової типології. При цьому вчений намагався показати різницю між типовими германцями – вихідцями з атлантичної зони й “типовими слов'янами” – континентальними європейцями⁵⁸. Зрештою, антрополог був прихильником теорії поступової славізації Центрально-Східної Європи. Це означало расову експансію слов'ян, розширення їхньої етнічної території в часі та просторі. Крізь призму такого підходу проглядалися й характерні для 20–30-х років XX ст. погляди на природу етносів і актуальні для того часу суперечки довкола німецько-слов'янських взаємин. Не випадково у тому ж часописі “Ruch Słowiański” економічний розвиток слов'янських країн розглядався як окрема підсистема європейської економіки⁵⁹. Зрештою, міф про слов'янське братерство відіграв свою роль у доленосних для Галичини подіях вересня 1939 р. На тлі німецько-польсько-радянської військової кампанії львівські газети вмістили відозву “Слов'янського Комітету Оборони”, котрий закликав поляків, українців, росіян та білорусів об'єднатися проти “одвічних ворогів Слов'янщини” – німців⁶⁰. Той самий аргумент кілька разів повторив військовий комендант Львова, генерал В.Лянгер, на переговорах з представниками Червоної Армії, мотивуючи передачу міста в радянські, а не німецькі руки⁶¹.

Прихід радянської влади в Галичину в 1939 р. та події Другої світової війни змінили етнічну, культурну та наукову карту Східної Галичини. Міжвоєнна картина світу та суспільства була зруйнована, а з нею зникли й давні славістичні школи. Впродовж XIX–початку XX ст. слов'янська тема і слов'янський міф кілька разів опинялися у центрі суспільного мислення галичан. За цей час галицька славістика раціоналізувалася, свідченням чого був позитивізм кінця XIX–початку XX ст. та елементи формалізму у 20–30-х роках XX ст. Водночас упродовж усього цього періоду галицькі інтелектуали й надалі вірили у слов'янські дух, душу, особливий психічний склад та месіанство. Проте

⁵⁶ Див: Ruch Słowiański. Miesięcznik poświęcony życiu i kulturze Słowian. 1930. № 4–5. S.107–161.

⁵⁷ Див: Fisher A. Etnografja Słowiańska. Połabianie. Lwów, 1932; Його ж. Etnografja Słowiańska. Polacy. Lwów–Warszawa, 1934; Його ж. Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego. Lwów, 1921.

⁵⁸ Czekanowski J. Człowiek w czasie i przestrzeni. Wyd.2. Warszawa, [1937]. S.143.

⁵⁹ Ruch Słowiański. 1930. № 4–5. S.161–163.

⁶⁰ Włodarkiewicz W. Lwów 1939. Warszawa, 2007. S.179–180.

⁶¹ Там само. С.186.

саме ці дві, на перший погляд, протилежні тенденції й сформували галицьку славістичну традицію XIX–XX ст.

**HISTORY OF THE GALICIAN SLAVIC STUDIES IN THE CONTEXT
OF THE SCIENTIFIC THEORIES AND ETHNO-CULTURAL STEREOTYPES
(XIXth–30s of the XXth c.)**

Roman HOLYK

*Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Science, Lviv
4, Kozelnytska str. Lviv, Ukraine, 79026, e-mail: roman_holyk70@ukr.net
Department of History of Middle-Ages*

The article examines the evolution of the Galician Slavic studies before 1939 from the “proto-scientific” narratives to the modern system of historical and philological disciplines. The author also analyses its political and cultural backgrounds, particularly the so-called “Slavic Myth” and his modifications in the history of the Galician mentality.

Key words: Galicia, Slavic Studies, “Slavic Myth”, history, philology, language, mentality, stereotypes.

**ФОРМИРОВАНИЕ ГАЛИЦКОЙ СЛАВИСТИКИ В КОНТЕКСТЕ
НАУЧНЫХ ТЕОРИЙ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ
(XIX–30-е годы XX вв.)**

Роман ГОЛЫК

*Институт украиноведения им. И. Крипякевича НАН Украины
ул. Козельницкая, 4, Львов, 79026, e-mail: roman_holyk70@ukr.net
Отдел истории средних веков*

В статье прослежена эволюция славистических исследований в Галичине до 1939 г. на фоне развития “славянского мифа” в общественном менталитете. Проанализированы этапы становления галицкой исторической и филологической славистики от “протославистических” нарративов до нынешнего научного дискурса. Параллельно исследованы зарождение и трансформация “славянской идеи” и ее производных в коллективном сознании галичан. Уделено внимание взаимосвязям между научной концепцией галицких славистов, политическими идеологиями и этнокультурными стереотипами галицкого социума в разные исторические периоды.

Ключевые слова: Галичина, славистика, славянский миф/славянская идея, история, филология, язык, литература, стереотип.

Стаття надійшла до редколегії 24.02.2011
Прийнята до друку 25.03.2011